

La lliçó d'Elionor de Castella

per Xavier Renedo

Un dels trets de l'estereotip que a l'Edat Mitjana es tenia de les dones era el de la fragilitat femenina, que tenia una de les seves arrels en una suposada incapacitat intel·lectual i una de les seves manifestacions en la dificultat de dominar les passions. Per dir-ho amb paraules del frare franciscà Francesc Eiximenis en el *Dotzè del Crestià*, una gran enciclopèdia política escrita a finals del segle XIV, el «defalliment de raó» propi de les dones feia que «segueixen així llurs passions, si es vol ira, o goig o ço que els vinga, que no hi han negun temprament» o, dit d'una altra manera, la fragilitat femenina implicava, des d'aquesta perspectiva, que les dones eren esclaves de les seves passions. En certa manera, es podria dir que la reina Elionor compleix aquest estereotip en l'escena en què, humiliada pel tracte que rep al palau de la Suda, sobretot després de la violenta invasió de la seva intimitat per part de Guillem Boí i Pere Sanç, els caps del destacament que els vigila, es posa a plorar «molt fort» mentre el seu marit intenta, sense èxit, consolar-la. Elionor, vexada per una situació que amb diverses variants fa massa temps que dura, es deixa anar i esclata en plors.

Les paraules que li adreça Guillem Boí en entrar a la cambra reial després de sentir-la plorar augmenten encara més, sens dubte, el descontrol emocional de la reina. El text en els manuscrits està molt deturpat i és difícil d'interpretar. Convé llegir-lo en la versió que en dona JM Pujol en la seva adaptació al català modern més que no pas en les edicions en català medieval, tenint alhora en compte el comentari que li ha dedicat Antònia Carré:

—Dona —féu—, no plorets. Por ho tanto vos porets conhortar: que por las lágrimas que homne geita pierde la saña que homne há, e estas lágrimas tornarán todas en goyo e passársevos há la ira.

G. Boí demana de bon començament a la reina que no plori, però tot seguit rectifica i li recomana que plori, que les llàgrimes que vessarà o, per seguir la proposta de reconstrucció del passatge que ha fet JM Pujol, 'gitarà' tindran l'efecte benèfic de calmar-li la ira i d'alleujar-la. Un dels culpables de la situació es permet el luxe, pur cinisme!, de recomanar a la reina una teràpia per calmar-se! Al llarg de les tres setmanes en què la guàrdia els va mantenir reclosos a la Suda i en què, a més, els seus dos capitosts dormien a la mateixa cambra que els reis, ben segur que una escena com aquesta es devia repetir, amb diverses variacions, uns quants cops.

Reaccions de força

És durant aquestes tres setmanes de reclusió, segons el relat del LF, que el rei es 'desix' de Però Aunés, és a dir trenca l'obligació de protegir-lo que, com a rei d'Aragó i 'senyor natural' seu, tenia amb ell com a vassall. El 'deseiximent' és una conseqüència d'aquest clima enrarit, però també una primera reacció de força del rei, que es nega a protegir a qui és un dels responsables de la situació que està patint i que li ha trencat diversos cop la fidelitat que li havia promès. La segona reacció de força és un intent fallit de fuga nocturna. Per poder-se venjar de la humiliació i dels danys que pateixen, Jaume I proposa a Elionor que fugi de nits del palau de la Suda baixant per una taula de fusta accionada a través d'unes cordes. El pla és que, un cop Elionor sigui fora, lluny de

l'abast de la noblesa, Jaume I pugui tenir més llibertat de moviments per plantar cara als rebels, acusar-los de traïció, perseguir-los i, si cal, matar-los. Elionor, però, es nega en rodó a seguir aquesta proposta: «Sapiats que en taula amb corda no avallaria d'aquí per nul·la res del món».

Por o saviesa?

Com s'ha d'interpretar la negativa de la reina? Com una manifestació de por a les altures i al perill (físic) que suposaria una acció d'aquesta mena? Hi ha qui s'ha decantat per aquesta línia d'interpretació i ha parlat de l'actitud «poruga i ploranera» d'Elionor. No hi estic gaire d'acord. Em sembla que és una interpretació massa simple, que encaixa, sens dubte, com l'anell al dit amb un altre dels trets de l'estereotip mental de la dona a l'Edat Mitjana: la naturalesa poruga de les dones. Per dir-ho un altre cop amb paraules d'Eiximenis, «les fembres són naturalment paurugues, car són naturalment fredes», és a dir estan condemnades per la seva constitució física a ser febles i porugues. Tot i que els estereotips sembla que obliguen a parlar de l'actitud feble i espantadissa d'Elionor, em resisteixo a admetre-ho. Crec que la reina plora no tant perquè segueixi les pautes de comportament que se solien assignar a les dones en la seva època, sinó perquè la situació en què estava vivint ho feia gairebé inevitable, i em sembla que, si es nega a protagonitzar una fuga nocturna, no ho fa pas per por, sinó per prudència política. En realitat, negant-se a acceptar el pla que li proposa Jaume I està donant una lliçó al seu marit.

El frare dominic Pere Marsili, primer traductor del *Llibre dels fets* i en certa manera el primer crític de l'obra, tradueix d'una forma molt dilatada la frase de la reina: «Sapiats que en taula amb corda no avallaria d'aquí per nul·la res del món». En síntesi, el que fra Pere posa en boca d'Elionor és que la reina només es decantaria per una fuga com la que li proposa el rei en un cas de vida o mort, per exemple davant d'una gran invasió sarraïna, però no en una situació com la que estaven vivint en aquells moments, que no era, ni de bon tros, tan desesperada. Elionor reconeix que com a reis han estat vituperats i ultratjats, però com que no es tracta d'una situació extrema, prefereix no fugir i esperar el dia i l'hora adequades per la venjança. La reina, malgrat que Jaume I hi insisteix diversos cops, es nega tothora a fugir, però no pas per por, sinó per saviesa política. És set anys més gran que el rei i, tot i que reacciona amb plors a les humiliacions, creu preferible no pendre decisions de forma precipitada i esperar un moment més oportú i una circumstància més propícia per reaccionar.

Prudent i magnànima

Va interpretar d'una manera molt similar aquest episodi l'historiador aragonès Bernardinó Gómez Miedes (Alcanayís, 1520-1589) en la seva biografia de Jaume I, que primer va escriure en llatí (*De vita et rebus gesti Jacobi Primi*) i que tot seguit va traduir al castellà. El que explica Gómez Miedes és que el rei, després d'haver passat els dies i les nits buscant una sortida a la reclusió que estaven patint, proposa a Elionor que tots dos fugin de la Suda a través d'una «claraboia». (Cal tenir en compte que Gómez Miedes, com també va fer el gran historiador aragonès Jerónimo Zurita, contemporani seu, parla d'una fuga conjunta, mentre que en el *Llibre dels fets* la proposta de fuga només es fa a la reina). Elionor, «prudens et magnanima», no va acceptar la proposta. Reprodueixo el fragment en la traducció castellana del mateix historiador:

Y así imaginava noche y día todos los modos posibles para salir de aquella prisión, y mostrarse al pueblo, tanto que había determinado de escalar por una de las claraboyas abaxo con la Reina si quería seguirle. Pero la Reina, como sabia y magnánima, confiando habría otra mejor salida para las cosas del Rey, no vino bien en ello, no temiendo tanto el peligro del escalar quanto la ignominia y afrenta que de huir al rey se le seguiría, antes varonilmente le amonestava se encomendase a la gloriosa madre de Dios, a cuya devoción y nombre de niño se había ofrecido: porque con el mesmo favor que fue por ella librado de las manos del Conde Monfort y fortaleza de Monçón, se vería libre con mucha honra del trabajo que padecía. Viéndose el Rey alcançado de tan santas y buenas razones de la Reina, tuvo por bien de sosegarse y seguir su consejo.

B. Gómez Miedes ho diu molt clar: en la negativa de la reina no hi tant la por a les conseqüències d'una caiguda com la por a la vergonya i la ignomínia generades per una fuga d'aquesta mena, més pròpia de les seqüències amoroses, plenes de comicitat, del *Tirant lo Blanc* a Constantinoble que no pas de l'actuació d'un rei. El cronista aragonès també presenta amb molta claredat el paper d'Elionor alligonant el seu marit, que als seus tendríssims disset anys imagina un pla de fuga i de venjanca que són més novel·lescs que no pas realistes. Elionor, per sort pel rei, toca més de peus a terra i es nega a córrer el perill de caure al buit en una fuga precipitada i a la certesa de la ignomínia associada amb aquesta mena d'actes. Sens dubte, valia més encomanar-se a la divina providència, o a la protecció de la mare de Déu, com aconsella, segons el cronista aragonès, Elionor que no pas arriscar-se a fugues nocturnes més pròpies d'amants furtius que de tota una reina.

Gómez Miedes caracteritza molt bé la reina quan la defineix com a «prudens et magnanima». Segons la doctrina política medieval, la prudència, la primera de les virtuts cardinals, era una virtut imprescindible en l'exercici del bon govern, ja que s'encarregava d'avaluar la viabilitat d'una acció i de decidir si era convenient, o no, de dur-la a terme. És evident, em sembla, que Elionor actua de forma molt prudent en aquest episodi. També li escau l'adjectiu de magnànim, una altra virtut amb contingut polític a l'Edat Mitjana, una virtut que ajuda a trobar el just camí, per dir-ho un altre cop amb paraules d'Eiximenis en el *Dotzè*, entre el «defalliment de cor, qui s'apella pusil·lanimitat, e presumció, qui és folla audàcia». Una dama prudent i magnànim com Elionor de Castella és tot el contrari d'una dona poruga: és una dona que sap examinar i triar la millor opció i sap rebutjar les propostes del seu jove marit, plenes d'audàcia, sens dubte, però d'una audàcia juvenil i temerària que a la reina li devia semblar «folla». Aquesta és la lliçó que va donar Elionor de Castella al seu marit, una lliçó plena de prudència i de saviesa política.